

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Н. О. Гончарова

СТУДЕНТСЬКИЙ РУХ У ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТ.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ

Вивчення історії студентського руху в Україні має важливе наукове значення. У вітчизняній літературі досі немає спеціального дослідження, яке б містило комплексний розгляд історії молодіжного руху України у всій його різноманітності.

Перші спроби визначити роль студентів у суспільно-політичному житті були зроблені одночасно з розвитком молодіжного руху наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., чим було покладено початок формуванню історіографічної бази. У науковому вивченні теми можна виокремити наступні етапи: перший — з 90-х рр. ХІХ ст. до 1917 р.; другий — 20 — 80-ті рр. ХХ ст.; третій — з початку 90-х рр. ХХ ст. до сьогодні. Кожний з визначених етапів поділяється на кілька підетапів, що обумовлено характером, інтенсивністю та цілями висвітлення проблеми в історіографії.

Перші спроби узагальнення складних і суперечливих процесів, що відбувалися в Україні наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., були зроблені безпосередніми його учасниками, серед яких Є. Чикаленко, С. Русова, І. Липа, Ю. Липа, В. Самійленко, Г. Чикаленко, М. Беренштам-Кістяківська, Ю. Коллард, О. Коваленко [1]. Зрозуміло, що їх роботи, в основному, спогади та листування, мали переважно публіцистичний характер. Статті відрізняє певний суб'єктивізм оцінок, які визначалися політичними уподобаннями автора. Проте ці праці містять важливий матеріал для відтворення цілісної картини стану та розвитку українського національного руху в останнє десятиріччя ХІХ ст. У цій групі окремо відзначимо статтю Т. Зінь-

ківського “Молода Україна. Її становище і шлях” (1890 р.) [2]. Автор характеризує основні напрямки та значення діяльності молодого покоління національної інтелігенції у тогочасному суспільно-політичному житті.

Офіційні дореволюційні видання намагалися виправдати реакційну політику самодержавства у галузі вищої освіти. У щорічних оглядах діяльності Міністерства народної освіти значення і розмах студентських заворушень припинювалися, обґрунтовувалася їх безпідставність [3].

Кризова ситуація в освіті на зламі XIX–XX ст. спричинила появу видань ліберального напрямку, які містили досить змістовні матеріали з життя і побуту молоді, характеристику форм її соціальної активності [4]. Широка полеміка навколо причин студентських виступів, реформування університетського життя призвела до появи низки публікацій. У них обґрунтовувалась необхідність ліквідації Університетського статуту 1884 р. П. Виноградов вбачав у Статуті 1884 р. “... вираз недовіри до добросовісності та благонадійності професорських колегій” [5]. В. Воробйов називав студентський рух “хронічною бідю наших університетів”, а Статут 1884 р. оцінював як “... прояв недовіри до університету з боку вищої адміністрації” [6]. У роботах С. Трубецького [7], В. Вернадського [8] аналізуються причини студентських заворушень, особливості впровадження Статуту 1884 р.

До загальних праць лівого спрямування, які зосереджували увагу на участі демократичного студентства в антиурядовому русі, належать роботи Р. Видріна, Г. Енгеля, В. Горохова, В. Черткова [9]. У згаданих роботах, передусім на матеріалах російських вузів, простежується еволюція студентського руху, аналізуються його основні етапи.

Нарис Г. Кушнір-Кушнар'єва (1914 р.) присвячений історії виникнення та розвитку в Росії академічних організацій. Автор прагне довести неминучість ліквідації політичних течій та прогресивне значення “академізму” [10].

Праці дорадянського часу, присвячені історії українського руху, часто були діаметрально протилежні у своїх концептуальних підходах. Л. Когут, М. Залізник у своїх роботах основну увагу зосереджували на боротьбі українських прогресивних сил, зокрема свідомих студентів, проти антиукраїнської політики царського уряду [11].

Розвиток українського національного руху привертав увагу і дослідників, що стояли на позиціях протидії розвою української нації. С. Щоголев у книзі “Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма” (1912 р.) обрав відповідний підхід до висвітлення проблеми [12]. Через чітко визначену антиукраїнську позицію автор недооцінює роль української студентської молоді у громадському житті, хоча й наголошує, що її діяльність є небезпечною для Російської імперії.

Загалом, література дореволюційного часу дає змогу окреслити основні складові українського студентського руху. Її автори роблять перші спроби проаналізувати рух, безпосередніми учасниками якого вони були. Роботи кінця XIX — початку XX ст. мають дещо полемічний характер, у них нерідко домінує авторський суб’єктивізм.

У 1920-х рр., в умовах лібералізації суспільно-політичного та наукового життя, з’явилася низка досліджень, присвячених українському рухові. Вони деякий час зберігали надбання дореволюційної історичної школи, автори намагалися бути об’єктивними у висвітленні подій та їх оцінках. Участь студентів України в опозиційному русі на межі століть знайшла епізодичне відображення у працях В. Дорошенка, М. Слабченка, М. Яворського [13]. Роботи написані на широкій джерельній базі, характеризують основні тенденції розвитку українського національно-визвольного руху кінця XIX — початку XX ст.

Проте напрямок досліджень визначався потребами часу. Насамперед, акцент робився на дослідженні революційного руху. Однією з найбільш ґрунтовних робіт, яка й досі залишається актуальною у науковому відношенні завдяки значній кількості першоджерел, є дослідження Й. Гермайзе [14]. У монографії висвітлюється діяльність гуртків української молоді кінця 90-х рр., зокрема таємного товариства “Молода Україна”. Автор характеризує резолюції з’їздів українських студентських громад (1898, 1899 р.), умови виникнення РУП, соціальною базою якої було студентство.

У середині 20-х років основним завданням істориків стає утвердження марксистсько-ленінської методології. Відповідну спрямованість мають статті В. Черневського, А. Сурик, присвячені аналізу причин студентських заворушень на початку

XX ст., характеристиці форм роботи студентських пробільшовицьких гуртків [15]. У роботах В. Невського, В. Лобахіна, А. Ситниченко розглядаються виступи студентів напередодні Лютневої революції 1917 р., аналізуються напрямки діяльності студентських нелегальних організацій [16].

З середини 30-х рр. дослідження українських науковців присвячуються переважно вивченню діяльності загальноросійських політичних партій та організацій, насамперед, дослідженню історії РСДРП (б). У статтях П. Лаврова, М. Селезньова характеризуються виступи протесту студентства в окремих українських вузах [17]. Однак студентський рух визначається як виключно опозиційний. Особливе місце серед зазначених робіт займає монографія С. Сірополка “Історія освіти в Україні” (1937 р.) [18]. Автор висвітлює основні етапи руху студентської молоді, подає відомості про форми роботи українських студентських громад і гуртків.

Важливу роль у розвитку історіографії у 40 — 60-х рр. відіграла поява ювілейних видань з історії вищих навчальних закладів [19]. У нарисах з історії вузів на значному фактичному матеріалі висвітлюється економічне та правове становище демократичного студентства, форми його участі у революційному русі. Були зроблені перші спроби дослідити процеси соціально-політичної диференціації студентів, специфіку протистояння різних політичних течій у студентському русі.

Роль студентів у суспільно-політичному житті Росії з другої половини XIX ст. до Лютневої революції 1917 р. розглядається у праці П. Ткаченка [20]. У роботі І. Премислера “Революційний рух на Україні на початку XX ст. (1958 р.) наголошується, що студентський опозиційний рух розвивався під впливом руху робітників [21]. Дослідження містить багатий фактичний матеріал щодо студентських сходок та страйків, приклади студентських резолюцій і відозв. Діяльність українських громад та національних партій автор подає як прояви активності української ліберальної буржуазії.

У радянській історіографії 70 — 80-х рр. демократичне студентство трактувалося як “ліберально-буржуазна” складова революції. Крізь призму загальноросійського демократичного руху висвітлюється громадсько-політична активність студентів українських університетських міст у дослідженні П. Гусятнико-

ва [22]. Робота В. Сушка присвячена передумовам прийняття та особливостям змісту “Тимчасових правил про відбуття військової повинності”, характеристиці важкого становища студентів-солдатів у армії [23]. В. Спицький висвітлює 1901–1904 роки як період назрівання революційної кризи в країні [24]. Автор характеризує причини студентських виступів, пов’язує вимоги вузівської молоді з незадоволенням урядовою політикою.

Для вивчення обраної теми важливе значення мають праці, присвячені історії вищих навчальних закладів Києва, Одеси, Харкова [25]. При цьому варто зауважити, що головна увага у цих роботах приділяється ролі студентства у громадсько-політичному житті радянського суспільства.

У цей період з’являються праці, присвячені вивченню значення діяльності В. Леніна у революційній боротьбі студентської молоді, зокрема, Г. Щетиніної, Н. Георгієвої, Н. Олесич [26]. Радянські науковці Л. Єрман, А. Ушаков, В. Лейкіна-Свирська, Г. Щетиніна [27] розглядали студентів як специфічну складову інтелігенції. Не применшуючи наукову цінність цих робіт, зауважимо, що національний молодіжний рух як складова української інтелігенції у них не досліджується.

У цілому, радянська історіографія мало уваги приділяла українській студентській молоді у досліджуваній період, часто трактувала її діяльність як націоналістичну. Вивчення теми на цьому етапі страждало описовістю, носило тенденційний характер. Вся історична наука була вкрай заідеологізована.

З кінця 80-х — початку 90-х рр., з утворенням Української держави, починається якісно новий етап вітчизняної історіографії. Його основною ознакою стало критичне осмислення історіографічної спадщини, залучення до наукового обігу широкого кола джерел.

Праці за редакцією В. Сарбея розглядають студентський рух як невід’ємну складову українського національно-визвольного руху XIX — початку XX ст. [28]. У дослідженнях характеризуються особливості зародження українського національного руху в студентському середовищі, висвітлюється діяльність освітніх гуртків, “Братства тарасівців”, українських студентських громад.

А. Катренко у навчальному посібнику “Український національний рух XIX століття” характеризує українські моло-

діжні гуртки та організації 80-х — 90-х рр., подає склад їх учасників, аналізує напрямки практичної діяльності [29]. Дослідження М. Щербак, Н. Щербак присвячене характеристиці національної політики царизму на Правобережній Україні [30]. Автори аналізують ситуацію у вищих навчальних закладах, висвітлюють видавничу діяльність молодіжних громад і гуртків наприкінці XIX ст., боротьбу студентських об'єднань за українізацію освіти на початку XX ст.

Важливими з даної проблематики є роботи Н. Шип і Г. Касьянова, присвячені визначенню ролі інтелігенції, зокрема студентів, у розвитку національної самосвідомості українського народу на межі XIX–XX ст. [31]. Робота Н. Шип цінна передусім великим обсягом опрацьованого матеріалу. У монографії Г. Касьянова висвітлено соціальний портрет і кількісний склад української інтелігенції. Автор чітко простежив поступовий перехід молодого покоління української інтелігенції від українофілства та культурництва до усвідомлення необхідності політичної боротьби.

Значний вплив на переосмислення історичного минулого справила узагальнююча праця Т. Гунчака, присвячена політичній історії України першої половини XX ст. [32]. Матеріали дослідження дозволили об'єктивніше поглянути на ті суспільно-політичні процеси, в яких брала участь опозиційна студентська молодь.

Слугують вивченню нашої теми наукові праці, присвячені історії українських політичних партій та організацій початку XX ст. Роботи В. Колесника, О. Рафальського і О. Тимошенка, О. Голобуцького і В. Кулика, В. Волковинського дають змогу визначити приналежність студентської молоді до різних політичних сил [33]. В. Головченко у нарисах з історії української соціал-демократії початку XX ст. приділяє увагу основним напрямкам роботи групи українських соціалістів-федералістів у Петербурзі, гуртків політиків, групи УСД, українських студентських громад [34].

Л. Смоляр у монографії “Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX — початку XX ст.” висвітлює роль жінок, зокрема студенток, в українському питанні [35]. Автор характеризує їх участь у роботі українських національних і загальноросійських партій, у страйковій боротьбі.

Студентський рух розглядається в працях, присвячених історії Півдня України. Дослідження А. Мисечка присвячене визначенню внеска студентів у роботу українського товариства “Просвіта” [36]. Діяльність Одеської громади у 70-х рр. XIX — на початку XX ст. є предметом вивчення О. Болдирева [37]. Наукову розвідку О. Мельник присвячено історії вищої жіночої освіти в Одесі у 1903–1920 рр. [38]. І. Недорез розглядає студентський рух у Новоросійському університеті в 1905–1907 рр. [39]. У статті М. Дімірова досліджується роль студентів у національно-визвольному русі України на межі XIX–XX ст. [40]. О. Дьомін характеризує період навчання відомого історика Є. Тарле у Новоросійському університеті, завдяки чому ми дізнаємось про особливості внутрішнього життя цього навчального закладу [41]. Значним доробком краєзнавчої проблематики є монографія Ф. Самойлова, М. Скрипника, О. Яреценка [42], в якій на основі широкої історіографічної та джерельної бази подано цілісний нарис історії суспільно-політичного і культурного життя Одеси наприкінці XIX — на початку XX ст. У роботі аналізується протистояння революційно налаштованого студентства та членів чорносотенних об’єднань м. Одеси.

Глибокий аналіз українського студентського руху на підвладних Російській імперії територіях на зламі XIX–XX ст. містять дослідження Н. Левицької [43]. Автор доводить вплив Університетського статуту 1884 р. на активізацію академічного та громадсько-політичного напрямків студентського руху.

Численні наукові розвідки присвячені діяльності окремих студентських організацій, історії навчальних закладів. Студентський рух у київських вищих навчальних закладах у 1895–1908 рр. вивчається у статті О. Берендєєва [44]. Характеристиці складу харківського студентства наприкінці XIX — на початку XX ст., впливу Університетського статуту 1884 р. на активізацію руху вузівської молоді Харківського університету присвячено роботи Г. Струкової, Л. Бортник [45]. Діяльність студентських товариств при Київському комерційному інституті досліджує у своїй статті Є. Степанович [46]. С. Наумов, Т. Геращенко, залучаючи значну кількість спогадів та документів, характеризують суспільно-політичні погляди членів “Братства тарасівців”, досліджують напрямки роботи окремих його філій [47].

До визначних дат в історії провідних вищих навчальних закладів України були підготовлені спеціальні ювілейні видання, зокрема, нариси історії Одеського та Київського університетів [48]. Завдяки залученню маловідомих джерел, спогадів сучасників колективам авторів вдалося створити широку панораму життя українських вузів.

Важливою складовою історіографічної бази є роботи істориків діаспори: П. Феденка, В. Леника та ін. [49]. Ці праці часто написані безпосередніми учасниками тогочасних подій. Вони відтворюють становище студентів за умов самодержавства, зміст виступів організованої української молоді. Ю. Лавриненко у статті “Історичне тло і попередники РУП” (Нью-Йорк, 1977 р.) характеризує теоретичні розробки та практичну діяльність гуртків політиків 1880-х — 90-х рр., “Братства тарасівців”, групи УСД, Загальної безпартійної організації [50]. Дослідник наголошує, що саме ці організації стали основою для виникнення першої національної партії на Наддніпрянщині — Революційної української партії (РУП). Дослідження М. Сосновського присвячене історії розвитку ідеології українського націоналізму [51]. Зосереджуючи основну увагу на політичному портреті Д. Донцова, автор також зупиняється і на аналізі програмового документу “Братства тарасівців”. Адже більшість науковців визначають помітні самостійницькі позиції в ідеології “Братства”. М. Богачевська-Хом’як присвятила роботу визначенню ролі жінок, зокрема студенток, у громадському житті України у 1884–1939 рр. [52].

У західній історіографії виділяються праці канадського історика І. Лисяка-Рудницького [53]. Хоча у вченого не було окремої монографії з досліджуваної проблеми, збірник його статей з історії українського суспільно-політичного руху, історії інтелігенції, нарисів про видатних українських мислителів, відзначаються оригінальною постановкою питань, узагальнюючим поглядом на українське національне.

Таким чином, аналіз історіографії свідчить, що в усьому масиві наявної літератури практично відсутні комплексні роботи з обраної теми. Однак, ґрунтовні дослідження окремих аспектів історії студентського руху заклали основу для створення узагальнюючих праць.

Джерела та література

1. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907): Документально-художнє видання. — К., 2003; Русова С. Мої спомини (1879-1915) // За століт. Матеріали з громадського та літературного життя України XIX і початку XX століття / За ред. М. Грушевського. — Харків, 1928. — Кн. 3; Липа І. Братерство тарасівців. Спомини // Літературно-науковий вісник. — 1925. — № 7-8. — Кн. 2; Липа Ю. Призначення України. — Львів, 1992; Його ж. Розподіл Росії. — Львів, 1995; Самійленко В. І. З українського життя в Києві у 80-х роках XIX ст. // Нова Україна. — 1923. — № 6; Чикаленко Г. Київська Жіноча громада в перших роках XX століття // Жінка. — 1939. — № 3; Беренштам-Кістяківська М. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-х та початку 1890-х років // За століт. — Згадана праця. — Харків, 1928. — Кн. 3; Коллард Ю. Спогади юнацьких днів (1891-1906). Українська студентська громада в Харкові. РУП. — Торонто, 1972; Коваленко О. На межі двох віків (Спогади про Українську Студентську Громаду в Харкові) // Визвольний шлях. — 1992. — № 12. — 1993. — № 1. — № 2.
2. Зіньківський Т. Молода Україна. Її становище і шлях // Писання Трохима Зіньківського. — Львів, 1896 // Книжник. — 1992. — № 5-6.
3. Георгиевский А. И. Краткий исторический очерк правительственных мер и предначертаний против студенческих беспорядков. — Спб., 1890; Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802–1902. — Спб., 1902.
4. Фроммет Б. Очерки по истории студенчества в России. — М., 1912; Мельгунов С. Из истории студенческих обществ в русских университетах. — М., 1904; Юзефович В. М. Тридцать лет тому назад. Очерк из студенческой жизни. — К., 1898.
5. Виноградов П. Г. Учебное дело в наших университетах // Вестник Европы. — 1901. — № 10.
6. Воробьев В. А. К истории наших университетских уставов // Русская мысль. — 1905. — № 12.
7. Трубецкой С. Н. Университет и студенчество // Русская мысль. — 1897. — № 4; Трубецкой С. Н. К вопросу о причинах беспрестанно возникающих в наших университетах студенческих беспорядков. — Спб., 1902.
8. Вернадский В. Об основаниях университетской реформы. — М., 1901.
9. Выдрин Р. Основные моменты студенческого движения в России. — М., 1908; Энгель Г., Горохов В. Из истории студенческого движения. 1899–1906. — Спб., 1908; Чертков В. Русские студенты в освободительном движении. — М., 1907.
10. Кушныр-Кушнарёв Г. Исторический очерк возникновения и развития академических организаций в России. — Спб., 1914.
11. Когут Л. Україна і московський імперіалізм (вступні замітки). —

- Львів, 1916; Залізняка М. Російська Україна й її відроджене. — Львів, 1910.
12. Щёголев С. Н. Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма. — К., 1912.
 13. Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи. — Відень, 1917; Дорошенко В. Революційна українська партія (РУП) 1900–1905 рр. Нарис з історії української соціал-демократичної партії. — Львів — Київ, 1921; Слабченко М. Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. — Т. 2. — Харків, 1927; Яворський М. Україна в епоху капіталізму. — Вип. 3. В сумереках імперіалізму. — Харків, 1925.
 14. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. — Т. 1. Революційна Українська Партія (РУП). — К., 1926.
 15. Черневский В. Студенческие волнения перед революцией // Летопись революции. — 1927. — № 1; Сурик А. Студенческие большевистские кружки в Харькове (1914–1917 гг.) // Летопись революции. — 1929. — № 1.
 16. Невский В. История РКП (б). — Ленинград, 1926; Лобахін В. З історії робітничого руху в Харкові напередодні Лютневої революції (січень–лютий 1917 р.) // Літопис революції. — 1930. — № 1; Ситниченко А. Молодєжь в царском подполье. — Харків, 1924.
 17. Лавров П. А. Толстовские дни в Киевском университете в 1910–1912 гг. // Сборник Тбилисского государственного университета им. Й. Сталина. — Т. 10. — Тбилиси, 1939; Селезнёв М. М. Об оппозиционном движении студенчества Киевского политехнического института // Киевский индустриальный институт: Юбилейный сборник к 40-летию института. — Киев, 1939.
 18. Сірополко С. Історія освіти в Україні. — К., 2001.
 19. Короткі нариси з історії Харківського державного університету ім. О. М. Горького. Ювілейне видання, 1805–1940. — Харків, 1940; Одеський університет за 75 лет (1865–1940). — Одеса, 1940; Днепропетровский горный институт им. Артёма. 1899–1949. — Днепропетровск, 1949; Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет. — Харків, 1955; Історія Київського університету. 1834–1959. — К., 1959.
 20. Ткаченко П. С. Московское студенчество в общественно-политической жизни России второй половины XIX века. — М., 1958.
 21. Премислер І. Революційний рух на Україні на початку XX століття (1900–1903 рр.). — К., 1958.
 22. Гусятников П. С. Революционное студенческое движение в России. 1899–1907. — М., 1971.
 23. Сушко В. Т. Репрессии против студентов в 1901 г. // Вопросы истории. — 1972. — № 4.
 24. Спицький В. Є. Назрівання революційної кризи на Україні в 1901–1904 рр. — К., 1978.
 25. Історія Одеського університету за 100 років. — К., 1968; Харьковский государственный университет. 1805–1980. Историчес-

- кий очерк. — Харьков, 1980; Киевский университет. 1834–1984. — К., 1984; Харьковский политехнический институт. 1885–1985. История развития. — Харьков, 1985; История городов и сёл Украинской ССР в 26 т. — К., 1978.
26. Щетинина Г. И. В. И. Ленин о студенческом движении в России // История и историки. Историографический ежегодник за 1970 г. — М., 1972; Георгиева Н. Г. В. И. Ленин о месте студенчества в буржуазно-демократической революции // Интеллигенция и революция. XX век: Сб. статей / Отв. ред. К. В. Гусев. — М., 1985; Олесич Н. Я. В. И. Ленин и революционное студенчество России. — М., 1982.
 27. Ерман Л. К. Интеллигенция в первой русской революции. — М., 1966; Ушаков А. В. Революционное движение демократической интеллигенции в России 1895–1904 гг. — М., 1976; Лейкина-Сви́рская В. Р. Русская интеллигенция в 1900–1917 гг. — М., 1981; Щетинина Г. И. Университеты в России и устав 1884 г. — М., 1976; Ї ж. Студенчество и революционное движение в России, последняя четверть XIX в. — М., 1987.
 28. Нариси з історії українського національного руху / За ред. В. Г. Сарбея. — К., 1994; Сарбей В. Г. Національне відродження України // Україна крізь віки в 15 т. — Т. 9. — К., 1999.
 29. Катренко А. М. Український національний рух XIX ст.: Навчальний посібник. — Кн. 2 (60 — 90-ті рр. XIX ст.). — К., 1999.
 30. Щербак М. Г., Щербак Н. О. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX — початок XX ст.). — К., 1997.
 31. Шип Н. А. Интеллигенция на Украине (XIX век): историко-социологический очерк. — К., 1991; Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX ст.: соціально-політичний портрет. — К., 1993.
 32. Гунчак Т. Україна: перша половина XX ст.: Нариси політичної історії. — К., 1993.
 33. Колесник В. Ф., Рафальський О. О., Тимошенко О. П. Шляхом національного відродження: Національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини. 1900–1907 рр. — К., 1998; Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянській Україні кінця XIX — початку XX ст.: Дослідження. — К., 1996; Волковинський В. М. Організації великоросійських шовіністів в Україні на початку XX ст. // Український історичний журнал. — 1999. — № 3; Його ж. Революційний тероризм у Російській імперії у XIX ст. і Україна // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — Вип. II. — К., 2001.
 34. Головченко В. Від “Самостійної України” до Союзу визволення України. Нариси з історії української соціал-демократії початку XX ст. — Харків, 1996.
 35. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX — початку XX ст.: Сторінки історії. — Одеса, 1998.

36. Мисечко А. І. Викладачі й студенти Новоросійського університету в діяльності українського товариства “Просвіта” в Одесі (1905–1909) // Записки історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. — Вип. 2. — Одеса, 1996; Його ж. Місце Одеської “Просвіти” в українському русі на початку ХХ ст. // IV Міжнародний конгрес українців: Доповіді та повідомлення. Південь України. Одеса. — Одеса, 1999.
37. Болдирев О. В. Одеська громада: історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. ХІХ — початку ХХ ст. — Одеса, 1994.
38. Мельник О. В. Высшее женское образование в Одессе (1903–1920 гг.) // Одеси — 200: Тези доповідей Міжнародної науково-теоретичної конференції. — Одеса, 1994. — Ч. 2.
39. Недорез И. Ю. Из истории студенческого движения в Новороссийском университете в 1905–1907 гг. // Тезисы I областной историко-краеведческой научно-практической конференции, посвященной 200-летию г. Одессы. — Одесса, 1989.
40. Димиров Н. Ф. Студенты в национально-освободительном движении Украины (конец ХІХ — начало ХХ вв.) // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. — Вип. 12. — Ізмаїл, 2002.
41. Дьомін О. “Забутий рік” Є. В. Тарле в Одесі: навчання у Новоросійському університеті // Історичний журнал. — 2004. — № 4.
42. Самойлов Ф. О., Скрипник М. О., Ярещенко О. Т. Одеса на зламі століть (кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — Одеса, 1998.
43. Левицька Н. М. Студентство в національно-визвольному русі України наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. — К., 1998; її ж. Студентство України на зламі ХІХ—ХХ ст. // Історія України. — 1998. — № 17. — № 19.
44. Берендеев О. Студентський рух у Києві: 1895–1908 рр. // Історія в школі. — 1998. — № 3.
45. Струкова Г. О. Склад студентства Харківського університету наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — 2002. — № 556; Бортник Л. А. Сторінки історії Харківського університету: статут 1884 р. та його наслідки // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — 2003. — № 603.
46. Степанович Є. П. Студентські товариства при Київському комерційному інституті // Проблеми історії України ХІХ — початку ХХ ст. — Вип. ІІІ. — К., 2001.
47. Геращенко Т. “Братерство тарасівців” у спогадах і документах // Розбудова держави. — 1996. — № 1; Наумов С. О. Братство тарасівців // Український історичний журнал. — 1999. — № 5. — № 6; Наумов С. Одеса і тарасівці // Одеси — 200: Тези доповідей Міжнародної науково-теоретичної конференції. — Одеса, 1994. — Ч. 1.
48. Новоросійський університет в wspomинаниях современников: Сборник воспоминаний / Ф. А. Самойлов, В. А. Смытнына. —

- Одесса, 1999; Одесский университет: 1865–1990. — К., 1991; Історія Одеського університету (1865–2000) / Гол. ред. В. А. Смиртина. — Одеса, 2000; Нариси історії Київського університету ім. Т. Шевченка. 1834–2004 / В. В. Різун та ін. — К., 2004.
49. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. — Подєбради, 1931; Лєник В. Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.). — Мюнхен — Львів, 1994.
 50. Лавриненко Ю. Історичне тло і попередники РУП // Збірник на пошану проф. О. Оглобліна. — Нью-Йорк, 1977.
 51. Сосновський М. Дмитро Донцов політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. — Нью-Йорк — Торонто, 1974.
 52. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939. — К., 1995.
 53. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе в 2 т. — К., 1994. — Т. 1. — Т. 2.

Анотації

***Гончарова Н. А.* Студенческое движение на рубеже XIX — XX вв.: историографический обзор.**

В статье рассматривается историография студенческого движения в досоветской Украине, показаны основные этапы: дореволюционный, советский и современный.

***Goncharova N. A.* Student movement on the turn of the 20th century: historiography review.**

The article deals with the historiography of the student movement in the Soviet Ukraine. The main stages are shown: pre-revolution, soviet and contemporary.

І. Ф. Дмитрук

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОГРАФІЇ ГУЦУЛЬЩИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ — ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Україна — це держава, яку населяють різні етнографічні групи, що відрізняються між собою способом життя, особливостями духовної і матеріальної культури. До такої унікальної етнографічної групи належать гуцули. Їм притаманна надзвичайно своєрідна культура, що робить їх особливо цікавими для вивчення.

Етнографічне дослідження Гуцульщини здійснювалось за-